

ประวัติศาสตร์ความตาย

ภานุเมศวร์ บุณนาค

สัตว์เลี้ยงลูกด้วยนมที่อยู่รวมกันเป็นฝูงจัดเป็นสัตว์สังคม หลายชนิดมีการแสดงออกเชิงพิธีกรรมเกี่ยวกับความตาย เช่น ช้าง โลมา และชิมแปนซี เป็นต้น ด้วยการรวนเวียนรอบศพ หรือรวมตัวสงบนิ่งมองไปที่ศพของเพื่อนร่วมฝูง พิธีกรรมของช้างอาจกินเวลาหลายวัน และมีการเยี่ยมศพ (ถ้าเป็นมนุษย์คงใช้คำว่าเคารพศพ) โดยใช้เท้าหรือวงแตะไปที่ศพ

มนุษย์เป็นสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนมจำพวกไพรเมต เช่นเดียวกับชิมแปนซี และเป็นสัตว์สังคมที่มีความซับซ้อนสูงที่สุด เชื่อกันว่ามนุษย์นีแอนเดอร์ทัลก็อาจมีพิธีกรรมฝังศพพร้อมกับสิ่งของ อันแสดงถึงแนวคิดเรื่องโลกหลังความตาย (แม้ว่ายังมีข้อโต้แย้งอยู่) อย่างไรก็ตามมีหลักฐานจากการค้นพบในถ้ำ Skhul ที่ประเทศอิสราเอลว่า มนุษย์ฝังศพพร้อมสิ่งของอย่างน้อยเมื่อประมาณ 100,000 ปีที่แล้ว

พิธีศพของมนุษย์ เกิดขึ้นบนแนวคิดของโลกหลังความตาย อาจเป็นเพราะความไม่เข้าใจในพลังของธรรมชาติ ตลอดจนสภาพจิตใจของญาติสนิทมิตรสหายที่ยังอยู่ ความเสียใจที่เกิดจากความรักใคร่ผูกพัน ส่วนหนึ่งเป็นเรื่องของวิวัฒนาการที่สร้างความรู้สึกรู้สึกนี้ขึ้น เพื่อทำให้เกิดความหวงแหนอยากปกป้องรักษาญาติและพวกพ้อง อันจะเพิ่มโอกาสในการส่งต่อ DNA ของเผ่าพันธุ์ต่อไปได้

พิธีศพของมนุษย์ ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ พอจะแบ่งแบบกว้าง ๆ ได้ 2 รูปแบบ คือ การฝัง และ การเผา

การฝัง มักจะฝังข้าวของเครื่องใช้ของผู้วายชนม์ไปด้วย เพื่อนำไปใช้ในโลกรหน้า พบมากในสังคมเกษตรกรรม ที่อยู่ติดที่ ไม่เคลื่อนย้ายไปไหน ในประเทศไทยที่เก่าแก่มากที่สุดคือหลุมศพที่แหล่งโบราณคดีบ้านเชียง ซึ่งเป็นแหล่งมรดกโลกอายุเก่าแก่มากถึง 5,600 ปี

สังคมที่อยู่ติดที่ เอื้อให้เกิดการพัฒนาต่อเนื่องจนเกิดเป็นแหล่งอารยธรรม ซึ่งหลุมศพก็พัฒนาจนกลายเป็นสิ่งก่อสร้างที่ยิ่งใหญ่ได้ เช่น พีระมิดที่อียิปต์ และสุสานจีนซีฮองเต้ เป็นต้น รวมถึงแนวคิดเกี่ยวกับโลกรหน้าและการฟื้นคืนชีพก็พัฒนาซับซ้อนขึ้น ทำให้ในบางอารยธรรมมีความพยายามถนอมศพด้วยวิธีการต่างๆ เช่น การทำมัมมี่

ในสังคมเกษตรกรรม ที่ดินและแรงงานเป็นสิ่งสำคัญ การฝังศพและสร้างวัฒนธรรมให้ลูกหลานต้องดูแลหลุมศพก็เพื่อให้ลูกหลานอยู่ติดที่ แรงงานจะได้ไม่เคลื่อนย้ายไปไหน ทำให้สามารถสืบสานแหรกวงศ์ตระกูลได้ต่อเนื่องยาวนาน ดังเช่นวัฒนธรรมขงจื้อในเอเชียตะวันออก และระบบฟิวด์ลในยุโรป

การเผา วิธีการนี้สืบเนื่องมาจากสมัยก่อนประวัติศาสตร์ มนุษย์ยำเกรงต่อพลังธรรมชาติและยกให้เป็นเทพเจ้า หนึ่งในบรรดาสิ่งที่มีมนุษย์บูชาและให้ความสำคัญมากคือ “ไฟ”

ลัทธิบูชาไฟนั้น มีในหลายอารยธรรม เช่น ศาสนาโซโรอัสเตอร์ หรือการบูชาไฟของพราหมณ์-ฮินดู เป็นต้น ไฟถือเป็นสิ่งทรงพลานุภาพ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เทพเจ้าประทานมาให้ การเผาศพ

จึงเป็นสัญลักษณ์แห่งการชำระล้างให้บริสุทธิ์ และวันก็เปรียบประดุจการส่งดวงวิญญาณไปสู่สวรรค์อันเป็นที่สถิตของเทพเจ้า

การเผาศพ พบได้มากในหมู่ชนเผ่าเร่ร่อนเดิม เช่นพวกชนเผ่าที่พูดภาษาตระกูล Indo-European ในแถบเอเชียกลางเมื่อประมาณ 3,500 ปีที่แล้ว ที่อพยพย้ายถิ่นไปเรื่อยและเป็นพวกที่นิยมลัทธิบูชาไฟ ซึ่งต่อมาได้อพยพออกไปทั้งทางยุโรปและอินเดีย จึงได้ชื่อว่า Indo-European โดยกลุ่มชนที่สืบเชื้อสายต่อมาและยังนิยมการเผาศพก็เช่น โรมัน กรีกโบราณ และอารยันอินเดีย

อารยันในอินเดีย นับถือแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ อันอาจเป็นความเชื่อพื้นถิ่น ดังนั้นเมื่อเผาศพแล้ว จะนำอัฐิเข้าไปลอยแม่น้ำเพื่อให้ไปสู่สวรรค์ เมื่อศาสนาพุทธถือกำเนิดขึ้น แม้พระพุทธเจ้าจะบอกให้นำอัฐิเถ้าของพระองค์ (พระบรมสารีริกธาตุ และพระอังคาร) เก็บไว้เป็นเครื่องบูชาระลึกถึงพระองค์ แต่สำหรับชาวพุทธทั่วไปไม่ต้องเก็บอัฐิเถ้าของผู้วายชนม์ไว้บูชา

การจัดงานศพของไทย

สังคมไทยสมัยก่อนก็นิยม การฝัง และการเผา เช่นกัน การฝังศพมักใช้กับศพไร้ญาติ หรือไม่มีผู้จัดการพิธีศพ โดยนำไปฝังหรือทิ้งศพตามป่าช้า แต่โดยทั่วไปมักจะเผาศพตามคติพุทธที่ไทยรับมานั่นเอง

อย่างไรก็ดี พิธีการเผาศพของไทยนั้น แตกต่างจากอินเดีย เนื่องจากได้ผสมผสานกับการนับถือผีพื้นเมืองต่างๆ โดยเฉพาะผีด้า (ผีบรรพชน) ดังนั้น จึงเก็บอัฐิของบรรพชนไว้บูชาแล้วลอยแต่เถ้า (อังคาร) เท่านั้น

นอกจากนั้น ในงานศพ จะมีการจัดงานรีนเร็ง มีมหรสพสนุกสนาน สืบเนื่องมาจากศาสนาผีดั้งเดิม กล่าวคือ แม้อันจะตาย แต่ขวัญ

ไม่ตาย ขวัญออกจากร่างไปแล้วหลงทางกลับไม่ได้ จึงต้องจัดงานมหรสพรีนเร็ง เพื่อให้ขวัญได้ยินจะได้กลับมาถูก การจัดงานแบบนี้มีในงานพระราชพิธีจนถึงงานศพคนทั่วไป ดังนั้นจึงอาจพบเห็นการจัดงานรีนเร็งในวัด เพราะเป็นการพบกันของศาสนาพุทธกับศาสนาผีนั่นเอง ซึ่งในอดีตวัดไม่มีเมรุเผาศพอย่างทุกวันนี้ ในสมัยพุทธกาลวัดคืออารามที่พำนักและกระทำสังฆกรรมของสงฆ์ ในไทยก็เช่นกัน ไม่มีเมรุถาวรในกำแพงพระนคร ศพสามัญชนต้องออกไปทางประตูผี แล้วเผาศพนอกกำแพง

ผู้ดีหรือผู้มีฐานะก็อาจทำเมรุเป็นครั้งคราวไป ส่วนคนทั่วไปจะเผาศพบนกองฟอน โดยนำดุ้นไม้มาเรียงกันเป็นชั้นๆ คำว่าฟอนหมายถึงพินันตนเอง ท่อนไม้มีความยาวประมาณวาเศษๆ มีขนาดเท่ากับลำขา วิธีการคือนำไม้ขนาดเท่าลำแขนมาหนุนขวางก่อนวางไม้ท่อนยาวเป็นชั้นๆ เพื่อให้อากาศถ่ายเทไม่แน่นจนเกินไป มิเช่นนั้นจะทำให้ไฟดับ

ขั้นตอนการเผาศพ จะนำโลงวางไว้บนกองฟอนและเตรียมไม้สดขนาดเท่าลำขาน่อง ยาวประมาณ 3 วาเศษจำนวน 4 ท่อน ไม้ 4 ท่อนนี้เรียกว่า “ไม้เต็งผี” (เต็งแปลว่า กดหรือทับหรือข่ม) เพราะเมื่อไฟไหม้กองฟอนแล้วไฟจะลามไปไหม้กระดาดข่มโลง เมื่อศพถูกความร้อนอาจอตัวโงหัวหรือยกขาขึ้นแม้มัดตราสังเอาไว้ก็ไม่อยู่ ศพที่อตัวจะกลิ้งตกลงมาจากกองฟอนดูน่าอูจาด ด้วยเหตุนี้คนโบราณจึงให้เตรียมไม้เต็งผีไว้สำหรับกดศพโดยวางไว้บริเวณคอและขาทั้งสองข้าง เพื่อไม่ให้ศพกลิ้งหล่นลงพื้น (“ชาวบ้านเขาเผาผีกันอย่างไร?” โดย วีระพงศ์ มีสถาน ใน “ศิลปวัฒนธรรม” ฉบับสิงหาคม 2560)

เมรุปูน เริ่มมีมาตั้งแต่ในรัชกาลที่ 1 ที่วัดสุวรรณาราม ในรัชกาลที่ 3 ที่วัดสระเกศ

ในรัชกาลที่ 4 มีหลักฐานเมรุปูนอีกหลายแห่ง เมรุถาวรแห่งแรก สร้างขึ้นในรัชกาลที่ 5 อยู่ใน วัดเทพศิรินทราวาส ปัจจุบันคือเมรุหลวงหน้า พลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส ต่อมา เมรุเผาศพได้แพร่ไปตามวัดสำคัญในกรุงเทพฯ ช่วงประมาณ พ.ศ. 2500 ก่อนกระจายไป ทั่วประเทศ

งานศพของราชสำนัก

งานศพของราชสำนักมีความคล้ายคลึงกับ งานของคนทั่วไป แต่มีแบบแผนธรรมเนียมเป็น ชั้นเป็นตอนมากกว่า สิ่งที่พิเศษแตกต่างจากงาน ของคนทั่วไปคือโกศ

โกศ มีรูปทรงแตกต่างจากโลงศพ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุ วัดติวงศ์ ทรงสันนิษฐานไว้ว่า “น่าจะเป็นแต่ สมัยที่ไทยโบราณยังเป็นชนที่ไม่มีถิ่นประจำและ เร่ร่อนอยู่ จึงต้องเอาศพของพ่อเมืองขึ้นเกวียน ไปด้วย และตั้งในเกวียนตั้งตามแบบโกศง่ายกว่า หีบยาวๆ” ปัจจุบันยังไม่แน่ชัดว่าทำไมโกศจึงมี รูปทรงเช่นนั้น

ท่าทางของศพในโกศ คือนั่งงอเข่าขึ้นมา ขิดหน้าอก สองมือพนมเหนือเข่า มีกาจับหลัก เป็นไม้ค้ำคางตั้งอยู่แป้นไม้เป็นฐาน ทำการสุก้า คือนำด้ายสุก้า (ด้ายดิบทำจากฝ้าย) มามัดเหมือน ทัพพีตราสังศพทั่วไป ห่อด้วยผ้าขาวแล้วอุ้มศพ ลงโกศ

ในอดีต การรักษาศพทำไม่ได้เหมือนใน ปัจจุบัน เมื่อศพอยู่ในโกศ จะมีรูด้านล่างโกศ เพื่อระบายบุฟโพ (หนอง) ลงไปในภาชนะที่รองรับ ศพที่อยู่ภายในจะส่งกลิ่นและไม่สวยงาม ดังนั้น เมื่อมีการพระราชทานเพลิง/ถวายพระเพลิง ก็จะต้องแกะเอาศพออกมา รูดเอาเนื้อหนังมังสาออก ให้เหลือแต่กระดูกขาว แล้วจึงเผาแต่กระดูกนั้น

ส่วนอย่างอื่นก็นำไปเผาพร้อมกับบุฟโพ ดังที่มี จดหมายเหตุไว้ว่า

“เมื่อถึงคราเชิญศพออกเมรุ เจ้าพนักงาน จักทำการเปลื้องพระสุก้าศพลงเสีย แลเปลี่ยน ผืนใหม่ แลพระบุฟโพนั้นจักเชิญไปเผาพร้อมๆ กับพระสุก้าศพ โดยจักกระทำดังนี้ เจ้าพนักงาน จักถ่ายพระบุฟโพลงในกระทะทอง พร้อมเครื่องหอม อาทิ ลูกฝรั่งสุก ใบเนียม แลจุดเพลิงเคียวไป จนกว่าจะมอดเป็นเถ้ายังพระเมรุพระบุฟโพ หลังจักการเคียวพระบุฟโพเสดสิ้น แลจักนำ พระศพนั้นมารูดลงเสีย เป็นที่รู้จักทั้งแผ่นดินว่า พระศพนั้นต้องอยู่ในพระโกศตลอดเพลลา เพลา ผ่านไปนานเท่าใดพระศพจักยิ่งเนา เนื้อหนังมังสา เอนน้อยเอนใหญ่ต่างพากันเนาเปื่อยแลเหนไม่มี สง่าราศี หากองค์ใดสิ้นใจในหน้าฝนแล้วไซร์ จักต้องรอถึงหน้าแล้งแลค่อยถวายเป็นเพลิง ก่อนจัก ถวายเพลิงจักเปลื้องผ้าห่อศพนั้นออก แลนำ พระศพนั้นไปสำรอกเอาเนื้อหนังมังสา เอนน้อย เอนใหญ่ทั้งหลายออกมาให้หมด ให้อยู่แต่กระดูก ขาว แลเชิญกระดูกออกมาต่างที่ แลใส่เครื่อง หอมลงกระทะใบบัว เช่น ชะลูด ใบเนียมลงไป ต้มทั้งผ้า อบให้หอม สิ่งที่เหลือในกระทะใบบัวแล จักทิ้งไม่ได้ ต้องเคียวให้แห้ง แลนำไปเผาพร้อม ผ้าห่อศพ ที่เรียกขานกันว่าถวายพระเพลิงพระบุฟโพ ถ้าวางศพขึ้นเจ้านายจักถวายกันที่วัดมหาธาตุ ส่วนอัฐิที่สำรอกมังสาออกแล้วไซร์ แลเชิญลง พระโกศรอกการถวายพระเพลิง”

ประวัติศาสตร์ของมนุษย์ในเรื่องเกี่ยวกับ ความตาย มีความหลากหลาย สลับซับซ้อน และมีพลวัตอยู่ตลอดเวลา เปรียบเสมือนเดียวกับเรื่องอื่นๆ ทั่วทุกมุมโลกที่มนุษย์ยังคงดำรงอยู่ เพราะนั่นคือลักษณะ ของมนุษยชาติ